

Nowy krajobraz starych dzielnic mieszkaniowych Lublina

Elżbieta Przesmycka, Małgorzata Sosnowska

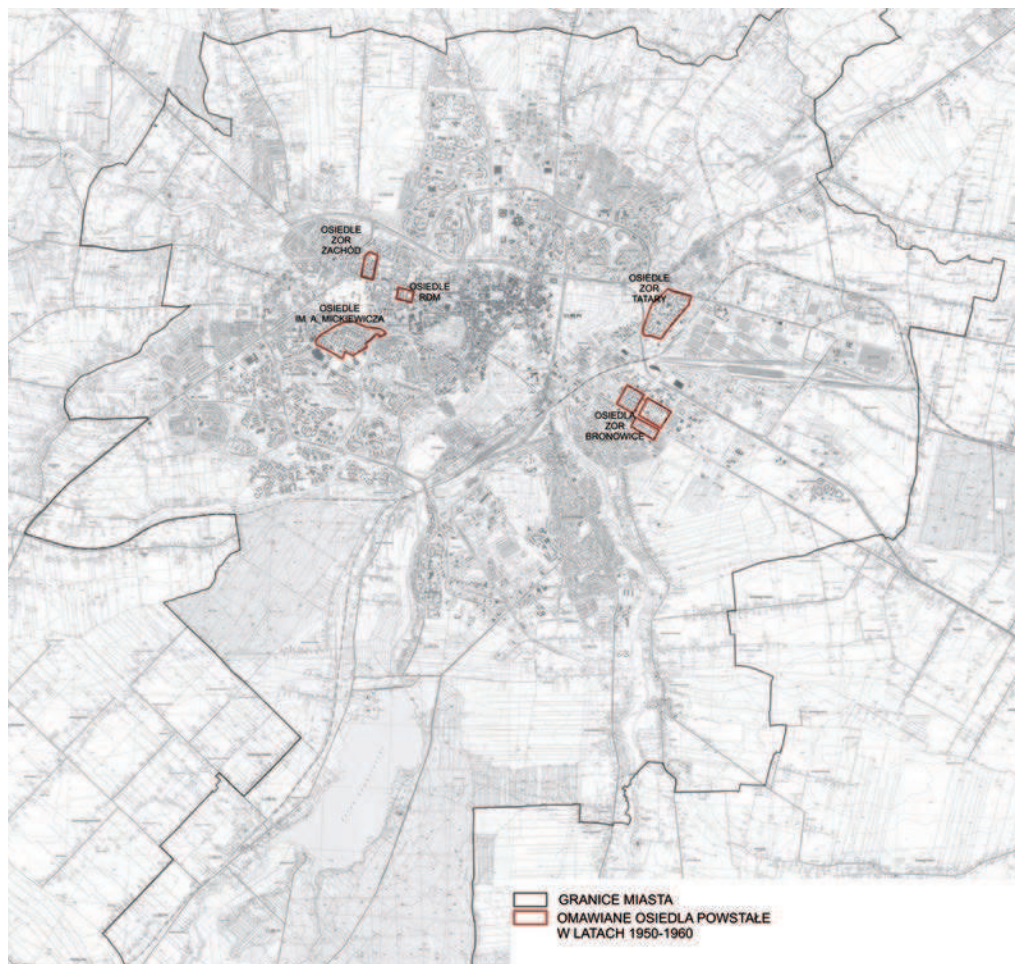
The New
Landscape
of Old Residential
Districts of Lublin

Wstęp

Introduction

Osiedla mieszkaniowe Lublina powstałe w pierwszych latach po II wojnie światowej projektowane były zgodnie duchem socrealizmu, co przekładało się na regularny obrzeżny układ budynków i ortogonalne wnętrza międzyblokowe

łączone ze sobą ozdobnymi przejazdowymi bramami. Regularne wnętrza międzyblokowe nawiązywały do idei funkcjonalizmu oraz tworzyły wewnętrzne dziedzińce zawierające place zabaw, zieleni wysoką i niską, często ozdobiane były luksusowymi jak na owe czasy elementami, tj. fontannami czy małymi zbiornikami wodnymi.

Ryc. 1. Omawiane osiedla na tle granic administracyjnych miasta Lublina (oprac. E. Przesmycka, M. Sosnowska)

Fig. 1. These settlements on the background of the administrative boundaries of Lublin (by E. Przesmycka, M. Sosnowska)

Ryc. 2. Zabudowa osiedla RDM i plac zabaw na wewnętrznym dziedzińcu (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 2. The RDM residential buildings and a playground in the inner courtyard (photo by M. Sosnowska 2010)

Ryc. 3. Zieleni wysoka oraz zabudowa osiedla RDM (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 3. The greenery and buildings of RDM housing estate (photo by M. Sosnowska 2010)

Ryc. 4. Zabudowa mieszkaniowa osiedla ZOR Zachód, widoczna brama prowadząca na wewnętrzną dziedzińcic (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 4. The building development of ZOR Zachód housing estate. In the picture the gateway to the inner courtyard (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 5. Zabudowa mieszkaniowa osiedla ZOR Zachód utrzymana w stylistyce socrealizmu (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 5. The building development of ZOR Zachód housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 6. Pilastry i medaliony z popiersiami we wnętrzach bram przejazdowych osiedla ZOR Zachód (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 6. The architectural details inside the gates. ZOR Zachód housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 7. Ceramiczne obramowania okna w budynku wielorodzinnym osiedla ZOR Zachód (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 7. The ceramic details of the windows frame in the building developments of ZOR Zachód housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Osiedle raclawickiej dzielnicy mieszkaniowej

Raławicka dzielnica mieszkaniowa housing estate

Budowę osiedla rozpoczęto w 1949 r.¹. Zabudowę RDM stanowi pięć budynków cztero- i pięciokondygnacyjnych. Budynki osiedla zostały wzniesione wzdłuż Alei Raławickich po obu stronach ulicy Sowińskiego, tworząc kwartały zabudowy z wewnętrznymi dziedzińcami (ryc. 2, 3).

Osiedle ZOR² Zachód

ZOR Zachód housing estate

Osiedle ZOR Zachód zaprojektowane zostało w tym samym okresie w warszawskim oddziale Towarzystwa Budownictwa Robotniczego³. Budynki są bardziej ozdobne, z charakterystycznymi ceramicznymi obramowaniami okien, bramami przejazdowymi zdobionymi medalionami z popiersiami wewnątrz. Osiedle powstało przy Alejach Raławickich pomiędzy ulicami Puławską, Legionistów i Popiełuszki (ryc. 4, 5, 6, 7).

Osiedle ZOR Tatary

Tatary housing estate

Budowę osiedla mieszkaniowego ZOR Tatary rozpoczęto w 1951 r.⁴. Dalsza część osiedla zrealizowana została w latach 60.⁵.

Ryc. 8. Kompleks usługowy na osiedlu Tatary (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 8. The service centre. Tatary housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 9. Amfiteatr na osiedlu Tatary (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 9. The amphitheatre. Tatary housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

W centrum osiedla zaprojektowano park rekreacyjny z licznymi pergolami i kwietnikami. W południowej części osiedla zlokalizowano amfiteatr oraz otwartą pływalnię. Obiekty te obecnie znajdują się w stanie ruiny. Plany rewitalizacji osiedla Tatary zakładają realizację skateparku i sezonowego lodowiska w miejscu amfiteatru oraz realizację kompleksu sportowego z boiskami w miejscu niedziałającej pływalni⁶. Społeczność mieszkańców dzielnicy Tatary stara się pozyskać fundusze na odbudowę zdewastowanego amfiteatru oraz rewitalizację osiedla (ryc. 8, 9).

Osiedle ZOR Bronowice

ZOR Bronowice housing estate

Osiedle ZOR Bronowice, podobnie jak osiedle ZOR Tatary, powstało w dzielnicy przemysłowej, na obszarze leżącym na terenie przedwojennego lotniska oraz majątku Bronowice. Budowę pierwszej części osiedla zwanej Bronowice I rozpoczęto w 1954 r. W roku 1956 rozpoczęto budowę osiedli Bronowice

Ryc. 10. Zabudowa mieszkaniowa osiedla ZOR Bronowice (fot. M. Sosnowska, 2009 r.)

Fig. 10. The building development of ZOR Bronowice housing estate (photo by M. Sosnowska, 2009)

Ryc. 11. Zabudowa mieszkaniowa osiedla ZOR Bronowice (fot. M. Sosnowska, 2009 r.)

Fig. 11. The building development of ZOR Bronowice housing estate (photo by M. Sosnowska, 2009)

II i III. Osiedla ukończono w 1969 r. W najstarszej części osiedla budynki zachowują układ kwartałów oraz zabudowy obrzeżnej przy głównych ulicach. Pomiędzy budynkami wydzielone są dziedzińce. Na osiedlu w dobrym stanie zachowała się zielenń wysoka. Charakterystyczne dla tego osiedla są liczne nasadzenia w formie żywopłotów, wymagające obecnie odświeżenia i uzupełnienia. Osiedle odznacza się brakiem zorganizowanych przestrzeni do wypoczynku mieszkańców (ryc. 10, 11). To skłoniło społeczność lokalną do rozpoczęcia starań o zaprojektowanie przestrzeni publicznych wewnątrzosiedlowych⁷.

Osiedle im. A. Mickiewicza

Mickiewicz housing estate

Osiedle im. A. Mickiewicza powstało w latach 1958–1971 jako pierwsze osiedle Lubelskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (LSM)⁸. Osiedle zbudowano na terenie o urozmaiconej rzeźbie terenu w dzielnicy Rury. Jego charakterystyczną cechą jest urozmaicona i dobrze utrzymana zielenń⁹. W latach 70. na terenie osiedla powstało wiele ciekawych elementów rzeźbiarskich i plastycznych opracowań mozaik ściennych¹⁰. Można powiedzieć, że były to pierwsze przestrzenie zewnętrznych galerii sztuki tego okresu (ryc. 12, 13).

Ryc. 12. Zabudowa mieszkaniowa osiedla im. A. Mickiewicza spółdzielni LSM (fot. M. Sosnowska, 2009 r.)

Fig. 12. The building development of Mickiewicz housing estate LSM cooperative (photo by M. Sosnowska, 2009)

Ryc. 13. Rzeźba na osiedlu im. A. Mickiewicza (fot. M. Sosnowska, 2009 r.)

Fig. 13. The sculpture in the Mickiewicz housing estate (photo by M. Sosnowska, 2009)

Nowy krajobraz

New landscape

Opisywane osiedla mieszkaniowe już w początkach swojego funkcjonowania posiadały place zabaw, place rekreacyjne, boiska sportowe i urządzone tereny zieleni. Niestety, obecnie nie zadowolają już mieszkańców. Formy elementów małej architektury, w tym wyposażenia takich jak ławki, zbiorniki wodne itp. daleko odbiegają od współczesnych standardów. Stąd potrzeba wprowadzenia nowego wyposażenia osiedlowego. Zmienia się podejście do kształtowania przestrzeni i jej dostępności dla osób niepełnosprawnych i rowerzystów. Potrzeby

te skutkują wymianą nawierzchni, wprowadzaniem nowych współczesnych elementów małej architektury. Efekty tych działań w większości przypadków są pozbawione kompleksowego, nadrzędnego projektowania, a polegają na zakupie typowych, nie zawsze gustownych ławek, kubłów na śmieci itp. W niektórych osiedlach pojawiają się ciekawsze rozwiązania, ale nie obejmują one większych przestrzeni. Wynika to z faktu, iż osiedla te projektowane były w czasach, gdy samochód był wielką rzadkością. Ten czynnik jest decydujący w „wykrawywaniu” coraz większych fragmentów zieleni i przeznaczaniu ich na parkingi.

Ryc. 14. Nowy, ogrodzony plac zabaw na osiedlu Tatary (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 14. The new playground in the Tatar housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 15. Plac zabaw z metalowymi elementami zabawowymi na osiedlu RDM (fot. M. Sosnowska, 2011 r.)

Fig. 15. The playground in the RDM housing estate (photo by M. Sosnowska, 2011)

Place zabaw i place rekreacyjne

Playgrounds and recreational place

W latach 50. i 60. mieszkańcami osiedli były rodziny z małymi dziećmi, dla których niezbędne były place zabaw, boiska sportowe i inne przestrzenie rekreacyjne. W ciągu pół wieku zmieniła się struktura wiekowa mieszkańców, co spowodowało likwidację wielu placów zabaw, a te które pozostały nie spełniały już żadnych norm ergonomii i bezpieczeństwa. Obecnie realizuje się place zabaw w formie ogrodzonej z bezpiecznymi urządzeniami zabawowymi (ryc. 14, 15). Duże, nowe place zabaw lokalizowane są w centralnych częściach osiedli. Mniejsze, funkcjonujące od początku istnienia osiedli, otwarte place zabaw z metalowymi elementami wyposażenia są sukcesywnie likwidowane lub przekształcane na parkingi. Na omawianych lubelskich osiedlach place zabaw pełnią równocześnie rolę bezpiecznego miejsca spotkań i rekreacji także dla osób dorosłych. Przyczyną takiej sytuacji jest likwidowanie ławek i miejsc do siedzenia w innych rozproszonych miejscach w osiedlach z obawy przed wandalizmem¹¹. Place zabaw są tam często jedynymi zadbanymi i zorganizowanymi przestrzeniami rekreacyjnymi dostępnymi dla wszystkich mieszkańców osiedli.

Ryc. 16. Pergola na terenach rekreacyjnych osiedla Tatary (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 16. The pergola in the recreation area of Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 17. Niedziałająca fontanna na osiedlu Zachód (fot. M. Sosnowska, 2011 r.)

Fig. 17. The fountain in the Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2011)

Mała architektura

Architectural details

Charakterystyczna dla osiedli z lat 50. i 60. w Lublinie jest istniejąca jeszcze mała architektura stanowiąca wyposażenie przestrzeni rekreacyjnych. Zachowały się m.in. kamienne murki, fontanny, pergole, kwietniki, nawierzchnie i schody z cegły klinkierowej (ryc. 16, 17, 18, 19). Na części omawianych osiedli zachowane elementy małej architektury z lat 50. poddawane są rewitalizacji i ochronie (np. fontanna na osiedlu ZOR Zachód, ryc. 18). W niektórych przypadkach elementy te są likwidowane, a na ich miejsce wprowadzane są nowe funkcje.

Ryc. 18. Fontanna na terenie osiedla Zachód (fot. M. Sosnowska, 2011 r.)

Fig. 18. The fountain in the ZOR Zachód housing estate (photo by M. Sosnowska, 2011)

Ryc. 19. Fontanna na terenie osiedla im. A. Mickiewicza Lubelskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (fot. M. Sosnowska, 2011 r.)

Fig. 19. The fountain in the Mickiewicz housing estate LSM cooperative (photo by M. Sosnowska, 2011)

Boiska i tereny sportowe

Sports field

Istniejąca na terenach osiedlowych infrastruktura sportowa nie spełnia obecnych standardów. Boiska mają nawierzchnię trawiastą lub częściej asfaltową. Mimo zauważalnych braków boiska są cały czas użytkowane przez młodzież. Nowe boiska sportowe powstają najczęściej na terenach szkolnych w ramach ogólnopolskiego programu budowy „Orlików”. Inne obiekty sportowe są inwestycjami prywatnymi lub komercyjnymi. Dotyczy to inwestycji kubaturowych takich jak: lodowiska, baseny, korty tenisowe itp. Niestety,

obiekty realizowane przez inwestorów prywatnych często nie są dostępne dla wszystkich, bowiem korzystanie z nich jest płatne i możliwe tylko w określonych godzinach. Mimo że nowe obiekty sportowe spełniają standardy bezpieczeństwa i komfortu użytkowania, to na osiedlach ciągle brakuje ogólnodostępnych urządzeń i terenów rekreacyjnych. Mówiąc o krajobrazie osiedli, nie sposób pominąć kolorystyki stosowanych materiałów na ścieżki i drogi komunikacyjne oraz parkingi. Dominują różnorodne typy kostek brukowych o trzech podstawowych kolorach – żółtym, szarym i różowym, układanych w różnych konfiguracjach geometrycznych. Stanowią one agresywne tło w stosunku do niskiej zieleni (ryc. 20, 21).

Kolorystyka bloków osiedlowych

Colour scheme of buildings

Budynki z okresu lat 50. cechowały się skromną formą architektoniczną i ubogimi, aczkolwiek ze szlachetnych materiałów budowlanych wykończeniami fasad. Współczesne normy energooszczędności w budownictwie wywołały falę działań termomodernizacyjnych realizowanych w całej Polsce. Działania te prowadzą się do powszechnej wymiany stolarki okiennej i pokrywania wszystkich fasad warstwą styropianu. Niestety, pod płytami

Ryc. 20. Plac rekreacyjno-sportowy na osiedlu ZOR Tatory (fot. M. Sosnowska, 2011 r.)

Fig. 20. The recreational and sports place in the Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2011)

Ryc. 21. Asfaltowe boisko w osiedlu ZOR Tatory (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 21. The sports field. Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 22. Elewacja budynku wielorodzinnego w osiedlu Tatory (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 22. The elevation of building development. Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 23. Elewacja budynku wielorodzinnego na osiedlu Tatory po ukończonej termorenowacji oraz renowacji kolorystycznej (fot. E. Przesmycka, 2010 r.)

Fig. 23. The elevation of building development. Tatory housing estate (photo by E. Przesmycka, 2010)

Ryc. 24. Nowa kolorystyka elewacji budynków najstarszej części osiedla ZOR Tatory (fot. E. Przesmycka, 2010 r.)

Fig. 24. The new colour scheme of building development. Tatory housing estate (photo by E. Przesmycka, 2010)

Ryc. 25. Osiedle Bronowice (fot. Przesmycka, 2010 r.)

Fig. 25. The Bronowice housing estate (photo by E. Przesmycka, 2010)

styropianu giną architektoniczne detale budynków takie jak gzymsy, pilastry i inne zdobienia elewacji. Kolorystyka budynków nie respektuje jakichkolwiek uwarunkowań kontekstu krajobrazowego, co skutkuje tworzeniem nowej pseudojakości krajobrazu osiedlowego. Kolorystyka budynków jest całkowicie przypadkowa. Powstaje swoista „nowa fala” w budownictwie osiedlowym. Co ciekawe, jest to akceptowane przez mieszkańców osiedli. Również przepisy umożliwiają dowolność działań miejscowych twórców styropianowych elewacji. Kolorowe elewacje budynków mieszkaniowych stanowią najbardziej widoczny i agresywny element krajobrazu osiedlowego (ryc. 22, 23, 24, 25).

Zieleń

Greenery

W latach 90. wiele spółdzielni mieszkaniowych zrezygnowało z utrzymywania jednostek zajmujących pielęgnacją i utrzymaniem zieleni. Obecnie zadania dotyczące zieleni na omawianych osiedlach zlecane są firmom zewnętrznym. Pielęgnacja roślin często ograniczona jest do ogławiania i przycinania drzew. W mniejszym stopniu prowadzone są nasadzenia, głównie drzew i krzewów iglastych.

Wobec braku odgórnych, organizowanych przez administrację działań poprawiających estetykę osiedli, mieszkańcy sami wprowadzają ele-

menty ich zdaniem uatrakcyjnijające przestrzeń. Do popularnych działań należy obsadzanie roślinnością stref wejściowych oraz przestrzeni pod oknami budynków wielorodzinnych. Mieszkańcy tworzą przedogródki na wzór ogrodów przed domami wiejskimi. Ten element, samoistnie wprowadzany, stanowi ciekawe tło dla skromnej niegdyś architektury mieszkaniowej. Niestety, w zestawieniu z agresywną kolorystyką elewacji efekt ten traci swoje znaczenie i dopełnia całości kiczowatych rozwiązań krajobrazu osiedlowego. To wszystko na tle pni jeszcze do końca niewyciętych drzew daje obraz braku poczucia estetyki naszego społeczeństwa (ryc. 26, 27, 28, 29).

Parkingi i garaże

Car parks and garages

W latach 50. i na początku lat 60., gdy powstawały omawiane osiedla, problem ruchu samochodowego w osiedlach mieszkaniowych był przez projektantów traktowany marginalnie. Pojazdy były najczęściej pozostawiane poza terenem osiedla lub na jego obrzeżach. Samochodów było również znacznie mniej niż obecnie. Podstawowe ciągi komunikacyjne stanowiły drogi pieszo-jezdne z małą ilością miejsc postojowych. Pierwsze wytyczne dotyczące projektowania komunikacji osiedlowej pojawiły się dopiero w latach 60.¹². Jednak mimo prognoz dotyczących bardzo szybkiego

Ryc. 26. Kwiaty posadzone przez mieszkańców osiedla (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 26. Flowers planted by the residents of housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 27. Ogródek pod oknami budynku wielorodzinnego na osiedlu RDM (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 27. The garden under the windows of the building in the RDM housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 28. „Przedogródki” zakładane przez mieszkańców osiedla Tatory (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 28. The gardens tended by residents of Tatory housing estate (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 29. „Przedogródki” ogrodzone przez mieszkańców na osiedlu im. A. Mickiewicza (fot. M. Sosnowska 2009 r.)

Fig. 29. The gardens tended by residents of Mickiewicz housing estate (photo by M. Sosnowska, 2009)

Ryc. 30. Kolorowa nawierzchnia ścieżki pieszej na osiedlu im. J. Słowackiego Lubelskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 30. The multicolour pavement surface. The Słowacki housing estate, LSM cooperative (photo by M. Sosnowska, 2010)

Ryc. 31. Remontowana nawierzchnia ścieżki pieszej na osiedlu im. A. Mickiewicza Lubelskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (fot. M. Sosnowska, 2010 r.)

Fig. 31. The pavement surface. The Mickiewicz housing estate, LSM cooperative (photo by M. Sosnowska, 2010)

rozwoju motoryzacji, projektanci osiedli nie zwracali wystarczającej uwagi na zaspokojenie przyszłych potrzeb mieszkańców dotyczących użytkowania pojazdów.

Według danych statystycznych GUS co trzeci Polak ma samochód osobowy. W województwie lubelskim 50,4 % gospodarstw domowych posiada samochód osobowy¹³.

Omawiane osiedla mieszkaniowe borykają się ze znacznym niedoborem miejsc parkingowych. Samochody osobowe parkowane są wzdłuż uliczek dojazdowych do budynków, na ścieżkach pieszych, placach rekreacyjnych, placach zabaw i terenach zieleni. Wygospodarowanie przez administrację osiedla terenu pod budowę nowych parkingów lub garaży jest przez mieszkańców postrzegane pozytywnie. Samochody osobowe stały się obecnie dominującym elementem w krajobrazie osiedla, w zasadzie całkowicie zawłaszczając przestrzeń. Brak unormowań odgórnych, dotyczących maksymalnej liczby miejsc do parkowania w osiedlu, skutkuje coraz większym zapotrzebowaniem na parkingi, przy braku alternatywnych rozwiązań dla innych środków komunikacji publicznej i rowerowej (ryc. 30, 31).

Wnioski

Conclusions

Obserwując skutki działań prowadzonych w najstarszych osiedlach Lublina, można stwierdzić, iż nie

różnią się one od tego typu działań w innych osiedlach i miastach w Polsce. Co gorsza, pojawia się nowa forma krajobrazu miejskiego „ujednoliczonego” styropianowymi elewacjami, różnorodnego w chaosie kolorystycznym budynków i nawierzchni, dopełnionym nowymi, modnymi nasadzeniami.

Elżbieta Przesmycka

Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture
Wrocław University of Technology

Małgorzata Sosnowska

Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Faculty of Horticulture and Landscape
Architecture
University of Life Sciences in Lublin

Przypisy

- ¹ Osiedle zaprojektowali Czesław Kaszycki, Stanisław Łukasik i Mieczysław Kaczorowski.
- ² Osiedle Zakładu Osiedli Robotniczych.
- ³ Autorem projektu osiedla był Włodzimierz Kurkowski.
- ⁴ Autorami projektu osiedla byli Szymon i Helena Syrkusowie.
- ⁵ Autorami projektu byli Jerzy Androsiuk, Stanisław Fijałkowski, Jerzy Makowiecki oraz Rita Nowakowska.
- ⁶ Program rewitalizacji dla Lublina, cz. H. Osiedle Tatarzy.
- ⁷ Obecnie realizowane są cztery projekty placów wewnątrzosiedlowych.
- ⁸ Projektantem osiedla był Feliks Haczewski.
- ⁹ Projektantem nasadzeń na terenach zieleni był inż. Józef Maciejewski, nasadzenia w ramach „czynów społecznych” wykonywali pierwsi mieszkańcy osiedla Mickiewicza.
- ¹⁰ Obiekty te powstawały na terenie osiedli LSM podczas Lubelskich Spotkań Plastycznych.

¹¹ Opisywane osiedla mieszkaniowe zlokalizowane są w dzielnicach, które w odbiorze społecznym postrzegane są jako miejsca niebezpieczne i dotknięte problemami społecznymi.

¹² Zarządzenie nr 15 Przewodniczącego KBU i A z 1962 r. w sprawie głównych wskaźników do projektowania osiedli mieszkaniowych.

¹³ Warunki życia ludności w Województwie Lubelskim w latach 2003–2005, 2006. Informacje i opracowania statystyczne. GUS Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin.

Literatura

1. Chmielewski J.M., Mirecka M., 2006. *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*, Warszawa.
2. Gawarecki H., Gawdzik Cz., 1976. *Ulicami Lublina*, Lublin.
3. *Program rewitalizacji dla Lublina*, cz. H. Osiedle Tatarzy.
4. Przesmycka E., Przesmycka N., Boguszewska K., 2010. *Współczesna przestrzeń publiczna wyrazem potrzeb lokalnej społeczności na przykładzie skweru im. Matki Boskiej Fatimskiej na osiedlu Bronowice w Lublinie*, [w:] Teza Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych PAN o/Lublin, t. 6, 230–239.
5. *Warunki życia ludności w Województwie Lubelskim w latach 2003–2005, 2006. Informacje i opracowania statystyczne*, GUS Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin.
6. Zarządzenie nr 15 Przewodniczącego KBU i A z 1962 roku w sprawie głównych wskaźników do projektowania osiedli mieszkaniowych.